

In het voorjaar van 1995 zijn negen 's-Gravelandse Buitenplaatsen (467 ha) in opdracht van de Vereniging Natuurmonumenten geïnventariseerd op broedvogels. Norbert Kwint van SOVON Vogelonderzoek Nederland voerde de inventarisatie uit; John van Betteray (eveneens van SOVON) maakte dit verslag.

Norbert D. Kwint en John van Betteray

Broedvogels 's-Gravelandse Buitenplaatsen in 1995

Het bezit van Natuurmonumenten in de 's-Gravelandse polder bestaat van noord naar zuid uit negen buitenplaatsen: Bantam, Schaep en Burgh, Boekesteijn, Spanderswoud, Hilverbeek, Spiegelrust, Schoonoord, Gooilust en Corversbos. Deze zijn gelegen aan de westzijde van Hilversum, tegen het dorp 's-Graveland aan. Dit is de overgang van de zandige Utrechtse heuvelrug naar het veenweidegebied van Noord-Holland. De inventarisatie is uitgevoerd door N. Kwint, in dienst van SOVON Vogelonderzoek Nederland en in een uitvoerig rapport beschreven (Kwint 1995). We wilden de vogelaars uit de streek de voornaamste resultaten niet onthouden.

Bij de inventarisatie is uitgegaan van de volgende vraagstelling:

- welke broedvogelsoorten komen in het gebied voor?
- wat is de verspreiding en het voorkomen van deze soorten?
- hoe is de aantalsontwikkeling van de soorten?
- wat is de invloed van het gevoerde beheer op broedvogels?

De broedvogelgegevens zullen worden gebruikt bij het opstellen

Ijsvogel

en onderbouwen van een herzien beheerplan.

Gebiedsbeschrijving

Op de 's-Gravelandse Buitenplaatsen wisselen oude opgaande loofbossen en graslanden elkaar af. Hierdoor ontstaat een half open landschap. Opmerkelijke elementen zijn de wateren, die in de vorm van vaarten en vijverpartijen op diverse buitenplaatsen aanwezig zijn.

De 's-Gravelandse Buitenplaatsen vinden hun oorsprong in de eerste helft van de 17e eeuw. In die periode kregen de Graven van Holland toestemming de moerassige gronden aan de westzijde van Hilversum in cultuur te brengen. De bewoning begon hier in de vorm van zomerwoningen, maar groeide

uit tot de landhuizen zoals die nu nog aanwezig zijn op de buitenplaatsen.

Tussen de buitenplaatsen lopen sloten, die de oude verkaveling aangeven. Het bos bestaat overwegend uit beuk, maar lokaal komen ook oude eiken voor en zijn buitenplaatsen opgesierd met uitheemse naaldboomsoorten. De tussenliggende cultuurgronden bestaan uit graslanden en akkers. Een groot deel is verpacht en wordt intensief gebruikt. De percelen in eigen beheer kennen een minder intensief gebruik.

De 's-Gravelandse Buitenplaatsen zijn onderzocht op een groot aantal broedvogelsoorten:

- alle broedvogelsoorten die voorkomen op de Nationale Rode Lijst (Osieck & Hustings 1994)
- alle overige zeldzame en schaarse broedvogels (o.a. roofvogels en spechten)
- voor het beheer relevante algemene soorten (o.a. bonte vliegenvanger, spreeuw).

Slechts de volgende tien soorten zijn niet integraal gekarteerd: houtduif, boerenzwaluw, roodborst, winterkoning, merel, zanglijster, goudhaan, koolmees, pimpelmees en vink.

Het inventariseren en vooral het uitwerken van deze soorten kost veel tijd, terwijl de betekenis van deze gegevens voor het beheer van minder belang is.

Tabel 1. Karakteristieken van de Buitenplaatsen.

Plaats	opp. % [ha.]bos	soorten
Bantam	28 73	eik, beuk, grove den
Schaep & Burgh	25 70,1	beuk, eik
Bokestijn	49 56,5	beuk, eik
Spanderswoud	92 20,2	beuk
Hilverbek	55 44,9	beuk
Spiegelrust	19 0	-
Schoonoord	7 69,2	beuk
Gooilust	97 26,6	eik, beuk, douglas
Corversbos	95 53,6	groe den, douglas, Japanse Lariks, Amerikaanse en zomereik

Opzet en uitvoering

De inventarisatie is uitgevoerd volgens de richtlijnen van het SOVON-broedvogelonderzoek (Van Dijk 1993). Tijdens de veldbezoeken zijn van de te inventariseren soorten alle territorium- en nest-indicatieve waarnemingen ingetekend op veldkaarten (1:4500). Deze gegevens zijn bij thuiskomst overgezet op verzamelkaarten per soort. De soortkaarten zijn aan het eind van het veldseizoen geïnterpreteerd volgens bovengenoemde richtlijnen.

Aan alle buitenplaatsen zijn vijf vroege ochtendbezoeken gebracht in de maanden april tot en met juli. Deze begonnen voor of rond zonsopkomst en duurden, afhankelijk van de weersomstandigheden en de activiteit van de vogels, tot in de middag. Nachtvogels zijn zoveel mogelijk in de vroege ochtenduren meegenomen. Daarnaast heeft Hans Blessing (Natuurmonumenten) aan iedere buitenplaats 1-2 avondbezoeken gebracht.

In totaal zijn 6200 minuten (ruim 103 uren) besteed aan veldwerk; de gemiddelde bezoekenintensiteit bedraagt 13,5 minuten per ha.

Resultaten

Op de 's-Gravelandse Buitenplaatsen broedden in 1995 in totaal 65 soorten. Hiervan zijn er 55 gebiedsdekkend onderzocht. Van de gekarteerde soorten zijn er per buitenplaats 7 (Spiegelrust) tot 40 (Gooilust) aangetroffen. Tussen oppervlakte van de buitenplaats en het aantal soorten lijkt geen verband te bestaan.

Twee soorten van de Rode Lijst zijn aanwezig: ijsvogel (6 paren) en groene specht (10 paren). Hoewel het voorkomen van de ijsvogel al sinds de jaren dertig bekend is, lijkt 1995 een topjaar te zijn. De combinatie van biotopen levert hoge dichtheden van zowel watervogels (wilde eend, meerkoet), spechten (grote bonte specht) als struikbroeders (tjiftjaf, zwartkop) op. Opmerkelijk is het vrijwel ontbreken van de zwarte specht, ondanks het grote aanbod aan potentiële ge-

schikt broedbiotoop. sperwer en ransuil zijn schaars, door het weinig voorkomen van dichte bosschages. Tenslotte is het schaarse voorkomen van de appelvink opvallend; niet alleen voor de buitenplaatsen maar ook voor de naburige Utrechtse Heuvelrug (archief SOVON).

Per Buitenplaats

Op Bantam broeden wat minder soorten dan op de buitenplaatsen met een vergelijkbare grootte. Dit lijkt het gevolg van het voorkomen van aaneengesloten oud bos, waarin overgangen naar open biotopen ontbreken. Desondanks is de totale dichtheid hoog. De grote bonte specht is hier relatief talrijk, evenals de grauwe vliegenvanger. Op de overgang naar het Gooisch Natuurreservaat broedt de fluit en in de rododendronstruwelen is de zwartkop in hoge dichtheden aanwezig.

Op Schaep en Burgh broeden redelijk veel soorten met in totaal de hoogste dichtheid van alle buitenplaatsen. Dit zal zowel het gevolg zijn van de geringe

Grote bonte specht

Tabel 2. Broedvogels van de 's Gravelandse Buitenplaatsen in 1995

Landgoed Oppervlakte	Bantam 28	Schaap en 25	Boekesteijn 49	Spandersw 92	Hilverbeek 55	Spiegelrust 19	Schoonoor 7	Gooilust 97	Corversbos 95	Totaal 467
Blauwe Reiger								45		45
Knobbelzwaan				1				1		2
Nijlgans		1	1		2					4
Bergeend			1	2	1			1		5
Wilde Eend	1	13	3	10	11	3		17		58
Wespendief		1								1
Havik				1			1	1		3
Sperwer								1	1	2
Buizerd	2	1	1	2	1		1	1	1	10
Torenvalk								1		1
Boornvalk	1	1		1	1					4
Waterhoen		1	1	2	3	1		4		12
Meerkoet	5	12	4	25	12	2	1	17		78
Schalekster					1			1		2
Kievit			1						3	4
Holenduif	7	16	19	13	16		4	21	4	100
Koekoek							1	1	1	3
Bosuil	1		2	3	1			2	1	10
Ransuil								1		1
IJsvogel	1	1	1	1	1			1		6
Groene Specht		1	1	2	3		1	2	2	12
Zwarte Specht									1	1
Gr.B.Specht	8	7	9	8	4		2	11	10	59
Kl.B.Specht		2	1	1	2			1		7
Witte Kwikstaart		1	1	2	3			2		9
Heggenus	3	3	6	4	3	1		6	2	28
Gekr.Roodstaart			1	2						3
Grote Lijster	1	2	1	3	2		1	2	2	14
Bosrietzanger				1						1
Tuinfluit	3	3	9	5	3	2	1	5	6	37
Zwartkop	9	11	15	11	11	1	3	17	18	96
Fluiter	1									1
Tijftjaf	11	13	17	18	11	1	3	22	21	117
Fitis		3						6	3	12
Vuurgoudhaan	1									1
Grauwe Vlieg.	3	2	2	3	3		1	6	2	22
Bonte Vlieg.	1			1				2	1	5
Staartmees	1	3	2		2		1	2	2	13
Glanskop	1	2	2	4	3		1	7	1	21
Matkop	2	2	1		1				3	9
Kuifmees	1						1		8	10
Zwarte Mees	2									2
Boomklever	6	9	10	12	14		4	23	5	83
Boomkruiper	13	12	18	15	13		4	25	13	113
Wielewaal				1				1		2
Vlaamse Gaai	4	2	3	2	3		1	8	5	28
Ekster				1	2			1	5	9
Kauw	2	4	15	10	20			13	3	67
Zwarte Kraai	1	3	6	7	7			7	3	34
Spreeuw		2	5	4	13			3	2	29
Groenling	1	1	4	1	1			4	1	13
Putter							1			1
Kneu				1						1
Goudvink		2	1		1					4
Appelvink	2	1	2	1	4			1	1	12
Aantal soorten	29	32	33	36	34	7	19	40	30	55
Aantal paren	95	138	166	181	179	11	33	293	131	1227

grootte, waardoor de berekende dichtheid geflatteerd is, als van de aanwezigheid van waterpartijen en oud bos met dode bomen.

Zowel de wilde eend als de meerkoet zijn talrijk. Daarnaast komen diverse holenbroeders als holenduif, grote- en kleine bonte specht, boomklever en boomkruiper in hoge dichtheden voor. Ook struikbroedende soorten (tjiftjaf, zwartkop) zijn overvloedig aanwezig.

Boekesteijn neemt zowel wat betreft het aantal soorten als de totale dichtheid een middenpositie in. Vrijwel geen van de onderzochte soorten komt in een hoge dichtheid voor. Zowel kauw als holenduif zijn echter relatief talrijk. Ook tjiftjaf en boomkruiper broeden er in bovengemiddelde dichtheden. Op het landgoed **Spanderswoud** broedt het op één na grootste aantal soorten. De berekende dichtheid is vrij laag doordat een substantieel deel van het terrein uit open gebied bestaat.

Op **Hilverbeek** broedt het op twee na hoogste aantal soorten, met een totale dichtheid die overeenkomt met Gooilust. Kauw en spreeuw komen hier in de hoogste dichtheden van de buitenplaatsen voor. De combinatie van oud loofbos met verspreid voorkomende oude exoten spreekt menige appelvink aan.

Op **Spiegelrust** ontbreken vogels van open gebieden. Ook het tot Spiegelrust behorende tuinbouwperceel biedt vrijwel geen broedplaats voor de onderzochte soorten.

Ondanks, of wellicht dankzij, de geringe oppervlakte herbergt **Schoonoord** een afwisselende broedvogelbevolking. De totale dichtheid is hoog, vooral door het voorkomen van meerdere paren van boomklever,

boomkruiper, zwartkop en holenduif.

De buitenplaats **Gooilust** is het meest soortenrijk. De blauwe reiger-kolonie van Gooilust bevond zich hier al in de vorige eeuw (Jonkers et al. 1987). Het **Corversbos** is vrij arm aan broedvogelsoorten, waarvan de totale dichtheid buitengewoon laag is. De verklaring hiervoor ligt in het aanwezige jonge bos waar zich relatief weinig soorten thuis voelen. Daarnaast wordt een belangrijk deel van het gebied ingenomen door open ruimtes, waar slechts een enkele Kievit broedt.

Per Soort

Een overzicht van de vastgestelde broedvogels is te vinden in tabel 2. Het voert te ver om in dit artikel alle 55 gekarteerde soorten te behandelen, vandaar dat we er een paar, naar wij hopen interessante, soorten uitslichten. De stippen van de roofvogels zijn op verzoek van Natuurmonumenten gecentreerd.

Boomvalk 4 paren.

Op vier buitenplaatsen waren territoria van boomvalken gevestigd (Bantam, Schaep en Burgh, Spanderswoud, Hilverbeek). Twee territoria bevonden zich in loofbos (eik). Een paar broedde in een douglas aan de rand van oud loofbos, het vierde paar broedde vermoedelijk in een oude grove den in oud opgaand loofbos. De totale dichtheid van 0.9 pr/100 ha is hoog te noemen.

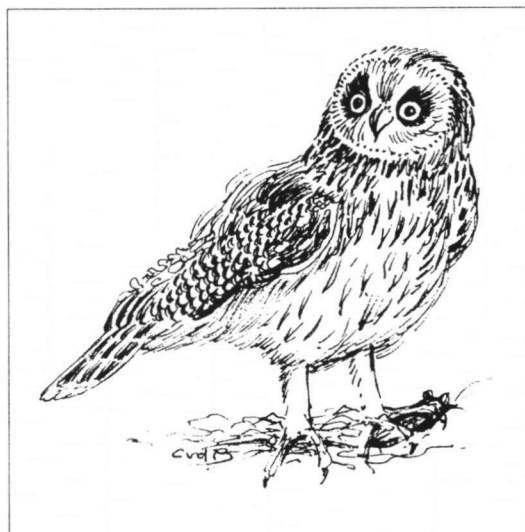
Bosuil 10 territoria.

Verspreid over de buitenplaatsen zijn territoria van bosuilen

aangetroffen. De, vrij hoge, dichtheid komt overeen met de door Jonkers et al. (1987) gepresenteerde getallen en behoort tot de hoogste dichtheden van het Gooi en omstreken. Zonder uitzondering ging de voorkeur uit naar beukenlanen en oude beukenopstanden. Het broeden in nestkasten werd dit jaar niet vastgesteld.

Ijsvogel 6 territoria.

Tijdens de eerste ronde (eerste helft april) werden vooral zichtwaarnemingen verricht, zowel van individuen als van paartjes. Met veel moeite werden tijdens de tweede ronde (eind april) op dezelfde plaatsen nog exemplaren waargenomen. Daarna duidde veelal alleen de schrille roep op de aanwezigheid van een ijsvogel. Ondanks uitgebreid zoekwerk is alleen op Boekesteijn een nestholte gevonden. Op andere buitenplaatsen zijn geschikte broedplaatsen in de vorm van ontwortelingskluiten langs waterpartijen aanwezig. Het is natuurlijk mogelijk dat paren midden in het bos hebben gebroed in een vergelijkbare situatie; dit, getuige de waarneming van een ijsvogel op Gooilust die met een noodvaart midden door het bos vloog. Ook zijn

Bosuil

op tal van plaatsen steilwandjes aanwezig, veelal afgeschermd door rododendrons of oevervegetatie, waar de ijsvogel in kan hebben gebroed.

Alleen in topjaren worden vijf of meer territoria vastgesteld op de 's-Gravelandse Buitenplaatsen (Jonkers *et al.* 1987).

Kauw 67 paren.

De kauw komt verspreid over de buitenplaatsen voor en broedt op een aantal plaatsen koloniegewijs. In het algemeen gaat de voorkeur uit naar oud loofbos, met een groot aanbod aan natuurlijke holtes. Waar kolonies voorkomen, zijn meestal meerdere oude, (half)dode bomen aanwezig zoals op Boekesteijn en Gooilust. Een enkel paar broedde op een gebouw (9 procent). Er zijn enkele kleine kolonies gevonden van respectievelijk 9, 5, 3, 3 en 4 paren.

Appelvink 12 territoria.

De appelvink is een kenssoort van oude bossen van zowel loof- als naaldbomen. Vanaf de Utrechtse Heuvelrug westwaarts zijn deze biotopen volop aanwezig, maar ontbreekt de appelvink in veel gevallen of komt in lage dichtheden voor. Op de buitenplaatsen zijn nooit veel territoria vastgesteld. Er lijkt, in vergelijking met Jonkers *et al.* (1987) sprake van een toename.

Op de 's-Gravelandse Buitenplaatsen zijn territoria gevonden in oud gemengd bos waar beuken en grove den of douglas elkaar afwisselen. Op Schaep en Burgh, Boekesteijn en Hilverbeek bevonden zich territoria in de omgeving van coniferen en taxussen. De gemiddelde dichtheid (berekend over de oppervlakte bos) van 5 pr/100 ha komt overeen met gevonden waarden op landgoedbossen op de zuidflank van de Utrechtse

Heuvelrug (o.a. Broekhuizen) in 1995 (med. R.L. Vogel).

Evaluatie

Soortendiversiteit

Met 65 broedvogelsoorten in 1995 behoren de 's-Gravelandse Buitenplaatsen tot de rijke landgoederen van de regio. Een groot deel van de karakteristieke soorten van (oud) loofbos is sterk vertegenwoordigd. Daarnaast komen meerdere paren van de ijsvogel en de groene specht (beide soorten van de Rode Lijst) in het gebied voor. Van de getelde soorten zijn meerkoet, holenduif, zwartkop, tjiftjaf, boomklever en boomkruiper het talrijkst. Vooral hollen- en struikbroeders zijn zeer goed in het gebied vertegenwoordigd.

Dichtheden

De dichtheden van alle broedvogelsoorten gezamenlijk (in paren per 100 ha landschap) is op de meeste buitenplaatsen hoog. Dit geldt vooral voor Schaep en Burgh en Schoonoord (resp. 550 en 470 pr/100 ha). Daarna volgt een middengroep bestaande uit Bantam, Boekesteijn, Hilverbeek en Gooilust (300-350 pr/100 ha). De dichtheid op Spanderswoud en Corversbos is laag. Op Spiegelrust broeden weinig soorten. De cultuurgronden tussen de lanen en bosdelen vervullen een geringe rol als broedgebied; vogels kunnen er echter wel fourageren (o.a. holenduif, kauw). Langs de sloten en vaarten broeden hoogstens wat meerkoeten en een enkel waterhoen. Wanneer we kijken naar de dichtheid berekend over de oppervlakte bebost gebied (dus exclusief cultuurgronden) komen Gooilust en Spanderswoud als beste uit de bus (ca. 800 pr/100 ha). Het lijkt dus vooral de grote afwisseling op deze buitenplaat-

sen te zijn, die bijdraagt aan de grote avifaunistische waarde. Schaep en Burgh, Schoonoord, Boekesteijn en Hilverbeek nemen een middenpositie in (580-690 pr/100 ha). Vlak daarachter volgt Bantam (430 pr/100 ha). Zowel Corversbos als Spiegelrust zijn van vrij geringe betekenis voor broedvogels.

Ontwikkelingen

Ondanks dat de 's-Gravelandse Buitenplaatsen nooit als geheel zijn gekarteerd, zijn er van de diverse onderdelen uit verschillende jaren broedvogeltellingen voorhanden (zie o.a. Van Beusekom 1980; Jonkers *et al.* 1987; Ruitenbeek *et al.* 1990, Vereniging Natuurmonumenten 1981, 1982, 1987). Hierdoor zijn enkele ontwikkelingen in grote lijnen aan te geven.

Tot de toegenomen soorten behoren de roofvogels, die na de ineenstorting van de populatie in de jaren zestig vooral in de jaren tachtig sterk toegenomen zijn (Bijlsma 1993). Tevens valt op dat enkele hollenbroeders van oud loofbos (grote bonte specht, boomklever, boomkruiper, grauwe vliegenvanger) zijn toegenomen. Het bos wordt ouder, en dus geschikter voor deze soorten.

Een derde groep van soorten die is toegenomen, betreft struikbroeders. Een markante toename is geconstateerd bij zwartkop, tjiftjaf en in mindere mate ook bij tuinfluiter.

Een aantal soorten van oud loofbos is afgenomen; het gaat hierbij vooral om kauw, holenduif (lokaal), spreeuw en gekraagde roodstaart. De eerste drie zijn behalve van broedgelegenheid ook afhankelijk van het voedselaanbod op de aangrenzende cultuurgronden. Is er nu sprake van een afname van de hoeveelheid broedholtes, bijvoorbeeld door het aftakelen van een

bepaalde generatie bos, waardoor het aanbod aan broedholtes tijdelijk afneemt, of is het voedselaanbod in de omgeving afgenomen?

Fazant en tortelduif zijn in 1995 niet meer aangetroffen als broedvogel. Eerstgenoemde soort heeft zich niet kunnen handhaven, nadat er geen vogels meer werden uitgezet. De tweede soort heeft zowel te lijden van het verdwijnen van jonge bossen (broedplaats) als van intensivering van het gebruik van cultuurgronden; daarnaast spelen waarschijnlijk ook de omstandigheden in het overwinteringsgebied een rol. De afname is ook elders in Noord-Holland vastgesteld (Ruitenbeek et al. 1990). Dit zou vooral pleiten voor de tweede oorzaak. De overige soorten zijn over het algemeen constant gebleven in aantal broedparen. Bij de soorten die slechts met een enkel paar vertegenwoordigd zijn is het ook moeilijk om trendmatige ontwikkelingen vast te stellen. Van enkele soorten (o.a. glanskop, goudvink en witte kwikstaart) die schaars noch algemeen zijn, is echter wel duidelijk dat ze stabiel zijn gebleven.

Effecten van het beheer

Doordat de buitenplaatsen vrij klein zijn en er pas recent een nieuw beheer (verwijderen exoten, toename dood hout) is ingezet, kunnen nog nauwelijks concrete relaties tussen het veranderde beheer en broedvogelbevolking worden gelegd. De dichtheid van vogelsoorten die van dood en rottend hout gebruik maken is echter groot. Daarnaast zijn voor de ijsvogel gunstige broedgelegenheden ontstaan doordat omgewaaide beuken, met hun ontwortelingskluit, ongemoeid worden gelaten.

Recreatie

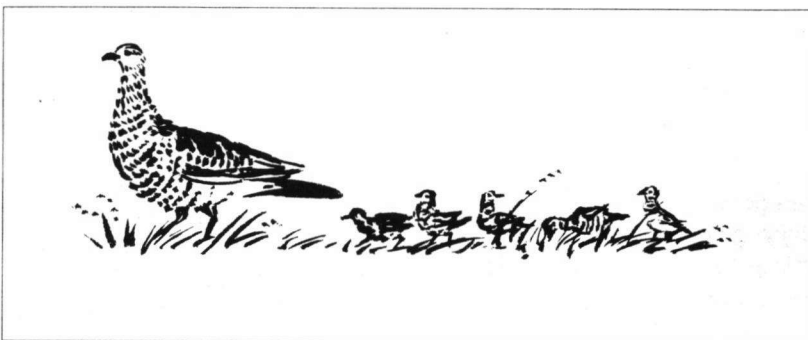
Heeft de toegenomen recreatie, op alle buitenplaatsen in het algemeen en Boekesteijn in het bijzonder, een effect gehad op de broedvogelbevolking? Het is niet waarschijnlijk dat recreatie de belangrijkste oorzaak is voor de achteruitgang. Voor broedvogels die op alle buitenplaatsen afnemen zijn meestal andere factoren aan te voeren. Op Boekesteijn is bij een aantal soorten sprake van een duidelijke afname; echter niet specifiek de grondbroeders en -foeraagders die het meest gevoelig zijn voor recreatie. De relatief lage dichtheid in het bos in vergelijking met Schaep en Burgh is frappant, omdat er op Boekesteijn juist veel structuurrijke zoomvegetaties voorkomen en er tevens volop oud bos met veel broedgelegenheid is. Mogelijk toch een negatief effect van de hoge recreatiedruk.

Het rapport over de Buitenplaatsen is te bestellen door f15,- (incl. verzendkosten) over te maken op giro 2905988 t.n.v. SOVON o.v.v. rapport 's-Gravelandse Buitenplaatsen '95.

Norbert D. Kwint & John van Betteray per adres SOVON Vogelonderzoek Nederland Rijksstraatweg 178, 6573 DG Beek-Ubbergen, tel. 024-6848111.

Literatuur

- Van Beusekom R.F.J. 1980. De broedvogels van Schaep en Burgh 1980. Intern rapport Vereniging Natuurmonumenten. Natuurmonumenten, 's Graveland.
- Bijlsma R. 1993. Ecologische atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt en Co, Haarlem.
- Van Dijk A.J. 1993. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON, Beek-Ubbergen.
- Jonkers D.A., Kole R.A. & Taapken J. 1987. Vogels tussen Vecht en Eem. Uitgave VWG Gooi en omstreken. Hilversum.
- Kwint N.D. 1995. Broedvogels van de 's-Gravelandse Buitenplaatsen. SOVON-inventarisatie-rapport 1995/12. Beek-Ubbergen.
- Osieck E.R. & Hustings F. 1994. Rode lijst van bedreigde en kwetsbare vogelsoorten in Nederland. Technisch rapport 12. Vogelbescherming Nederland, Zeist.
- Ruitenbeek W., Scharringa C.J.G. & Zomerdijk P.J. 1990. Broedvogels van Noord-Holland. Stichting Samenwerkende Vogelwerkgroepen Noord-Holland & Provinciaal Bestuur van Noord-Holland.
- Vereniging Natuurmonumenten 1981. Buitenplaats Schaep en Burgh, beheersplan. Natuurmonumenten, 's Graveland.
- Vereniging Natuurmonumenten 1982. Beheersplan buitenplaatsen Spanderswoud en Hilverbeek. Natuurmonumenten, 's Graveland.
- Vereniging Natuurmonumenten 1987. Bantam beheersplan 1967 t/m 1995. Natuurmonumenten, 's Graveland.

Fazant